

Гаврилюк С. В.

д.іст.н., професор,
завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та
інформаційно-аналітичної діяльності,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО І ПАМ'ЯТКООХОРОННА РОБОТА В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

В утвердженні духовності українського соціуму, відновленні його історичної пам'яті, зміцненні національної самосвідомості непересічне місце належить культурній спадщині. Її вивчення й охорона в сучасних непростих українських реаліях передбачає звернення до надбаного досвіду попередніх поколінь, зокрема, пам'яткознавчих студій і пам'яткоохоронної діяльності в західноукраїнських землях у XIX – на початку XX ст.

Пам'яткознавство і пам'яткоохоронна робота у Галичині, Буковині та Закарпатті – українських землях, що входили в означений період до складу Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії, відзначалися певними особливостями. Тут згідно декрету австрійського імператора від 31 грудня 1850 р. функціонувала єдина загальнодержавна інституція, відповідальна за вивчення та охорону пам'яток – Центральна комісія. Вона спочатку опікувалася давніми будівлями та іншими нерухомими пам'ятками, а з 1873 р. – усіма нерухомими й рухомими пам'ятками, що знаходилися в державній і громадській власності [6, s. 11 – 12].

Для охорони пам'яток у провінціях імперії під опікою Комісії запроваджувався інститут державних пам'яткоохоронців (консерваторів). Головне їх завдання полягало в охороні старожитностей, які поділялися на три групи. До першої відносили речі доісторичних часів та предмети стародавнього класичного мистецтва, до другої – пам'ятки архітектури, різьби та малярства (від середньовіччя до кінця XVIII ст.), до третьої – писемні та архівні пам'ятки. Відповідно до такого поділу, затвердженого у 1873 р., Центральна комісія мала три секції: археологічну, пам'яток архітектури і мистецтва та архівних пам'яток. У 1911 р. відбулося реформування Комісії. Відтепер вона складалася з Ради пам'яток та Державної ради пам'яток. До першої, яка виконувала роль дорадчого органу, входили найавторитетніші в галузі охорони пам'яток особи (колишні пам'яткоохоронці, архітектори), які представляли кожен регіон монархії Габсбургів. Державна рада пам'яток складалася з генерального та крайових (по два спеціалісти на кожен край – з історії мистецтва та архітектора) консерваторів з великими штатами помічників [5, с. 8 – 10].

Декрет від 31 грудня 1850 р. про утворення Центральної комісії водночас можна вважати й законом про охорону пам'яток. Адже він давав чітке означення, що розуміється під пам'яткою, окреслював коло предметів, які підпадали під це поняття, запроваджував поділ пам'яток на групи, обов'язкове складання реєстру пам'яток, прописував заходи щодо збереження й охорони об'єктів культурної спадщини тощо. Доповнений згодом низкою підзаконних актів (розпоряджень, інструкцій, ін.), він продемонстрував свою ефективність та сприяв на державному рівні результативному збереженню й охороні культурної спадщини південноукраїнської України.

Керуючись наявним законодавством, українська громадськість Галичини, Буковини та Закарпаття з другої половини XIX ст. розгорнула дієву пам'яткоохоронну роботу. Вона виявилася пов'язаною з діяльністю наукових установ та осередків, що

функціонували тут і виступали своєрідними центрами пам'яткознавчих досліджень. Так, заходами Ставропігійського інституту в Успенській церкві Львова тричі були проведені реставраційні роботи. За ініціативи голови ради інституту І. Шараневича (обіймав цю посаду у 1885 – 1901 рр.) тут у 1887 р. було засновано музей. Основою фондів та експозиції музейного закладу послужили документи архіву Львівського братства, спадщиною якого опікувався Інститут, Успенської церкви та місцевих монастирів. У 1888 р. в музеї влаштовано першу в Галичині археологічно-бібліографічну виставку. Велику увагу І. Шараневич надавав охороні культурної спадщини в якості державного консерватора історичних пам'яток Галичини (1897 – 1901 рр.). На цій посаді він був першим українцем. Пам'яткоохоронна діяльність І. Шараневича сприяла також формуванню археологічних колекцій Львівського університету, де вчений майже чотири десятиліття очолював кафедру австрійської історії [2, с. 58 – 60].

Вагомою була пам'яткознавча діяльність Наукового товариства імені Шевченка (НТШ). Товариство звертало увагу на вивчення і збереження пам'яток української писемності, мистецтва, етнографії, історії, археології, архітектури. На це спрямовувалась пошукова й видавнича робота історико-філософської та філологічної секцій, етнографічної, археологічної, бібліографічної та інших комісій. До 1914 р. НТШ видало близько 300 наукових праць українською мовою, серед яких помітне місце посідають дослідження про культурну спадщину України. Важливим напрямом пам'яткоохоронної діяльності Товариства стало створення у 1894 р. музею та бібліотеки. Напередодні Першої світової війни в музеї зосереджувалося кілька десятків тисяч пам'яток. Бібліотека НТШ мала понад тисячу рукописних творів XVI–XIX ст., приблизно 300 тис. томів книг. Музей та бібліотека Товариства зазнали значних втрат у період Першої світової війни, особливо в 1914 – 1915 рр., коли терени Галичини були окуповані російськими військами [4, с. 31 – 32].

Пам'яткоохоронна робота здійснювалася й історико-красознавчим науковим гуртком у Тернополі (1892 – 1916 рр.). Його члени досліджували історію, економіку, культуру, пам'ятки Західного Поділля XVI–XIX ст., клопоталися перед урядовими інстанціями галицького краю та Австро-Угорщини про збереження і охорону вцілілих тут замків і фортець. Осередок видавав «Щорічник Тернопільського наукового гуртка» (1892 – 1895 рр.), тексти якого публікувалися українською і польською мовами [4, с. 32].

На Буковині українську інтелектуальну еліту, яка займалася культурно-просвітницькою діяльністю, зокрема, у галузі пам'яткознавства, згуртувало Історичне товариство у Чернівцях. Його першим головою став професор Чернівецького університету В. Мількович. Віддаючи пріоритет українському буковинаознавству, Товариство виступило ініціатором руху за збереження архітектурних об'єктів культурної спадщини, захисту їх від так званого «оновлення». Адже під гаслом розбудови давніх церков нищився їх первісний вигляд, гинуло багато цінних фресок та інших пам'яток, особливо слов'янського походження. Члени Товариства засудили подібне «оновлення» церкви Св. Георгія в Сучаві, де зберігалися мощі Св. Іоанна Сучавського, кириличні настінні написи. Вони подали власні зауваги й пропозиції до Центральної комісії у Відні, привернули увагу громадськості до такого варварського поводження зі старовиною [1, с. 3 – 18; 3, с. 284 – 285].

У наукових колах західноукраїнських земель середини XIX – початку XX ст. був широко відомий А. Петрушевич – історик, археограф, філолог, археолог. Його зусиллями у Народному Домі Львова у 1873 р. постав музей, діяльність якого сприяла охороні археологічних пам'яток. Однак чимало експонатів музею, як і частина бібліотеки, були вивезені до Росії у 1914–1915 рр. У 1918 р. загинула нумізматична колекція музею.

Цінні пам'ятки мав Церковний музей Львова (1905–1940 рр.), створений митрополитом Української греко-католицької церкви А. Шептицьким. Заклад тривалий час очолював знаний історик і мистецтвознавець І. Свенціцький. У 1908 р. заклад перейменовано в Національний; 1913 р. його передано у дар українському народові та відкрито для відвідувачів. Тут зберігалося майже 80 тис. унікальних пам'яток. Серед них – стародруки і рукописні твори XIV–XVIII ст., ікони цього ж періоду, історичні портрети XVIII–XIX ст., стародавні географічні карти, плани, архівні матеріали, нумізматична колекція, археологічні, сфрагістичні пам'ятки тощо [4, с. 37]. Чимало зусиль у справі заснування музеїв у західноукраїнських землях доклали І. Франко, В. Гнатюк, В. Шухевич, В. Дідушицький, родини Кульчицьких, Бачинських та ін.

Таким чином, витоки пам'яткознавства і пам'яткоохоронної діяльності в західноукраїнських землях припадають на XIX – початок XX ст. Співробітники державних структур, наукових установ, члени громадських організацій, пам'яткознавці-аматори проводили масштабну і різнопланову роботу з вивчення і охорони об'єктів культурної спадщини. Вона послужила в подальшому вагомим чинником розвитку пам'яткоохоронної справи в Україні, чимало аспектів історії зародження та розвитку якої й надалі не повинні випадати з поля зору сучасних науковців.

Список література

1. Акуленко В. І. Україна і Польща : міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1944–2006). *Праці Центру пам'яткознавства. Зб. наук. праць*. Вип. 10. 2006. С. 3–18.
2. Булик Н. Охорона археологічних пам'яток у Східній Галичині у XIX ст. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2006. Вип. 9. С. 58–66.
3. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 574 с.
4. Заремба С. Нариси з історії українського пам'яткознавства. Київ : ТОВ «Видавництво Аратта», 2002. 204 с.
5. Саламаха І. П. Охорона пам'яток історії та культури Східної Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.: організаційні засади, законодавство, фінансування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2015. 18 с.
6. Demetrykiewicz W. Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych. Kraków : Druk. Z. Czyżewski, 1885. 29 s.

Гончаров Г. М.

к.філос.н., доцент, доцент кафедри гуманітарних наук
Харківська державна академія фізичної культури

Орленко О. М.

к.і.н., доцент, доцент кафедри гуманітарних наук
Харківська державна академія фізичної культури

Салтан Н. М.

к.і.н., доцент, доцент кафедри гуманітарних наук
Харківська державна академія фізичної культури

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА РАДЯНСЬКОГО СПОРТУ (НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Спорт в Радянській Україні був аматорським, що давало радянській пресі позиювати його як «вільний», «чесний» спорт. На протигагу професійному, в якому все підкорене ідеї прибутковості, радянський спорт зберігав ідею суто спортивного змагання.